

George-Bogdan ȚĂRA
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Gheorghe Ivănescu.
Momente (auto)biografice

Abstract: (Gheorghe Ivănescu – (auto)biographical moments) Professor Gheorghe Ivănescu was a prominent figure in Romanian linguistics, c. m. of the Romanian Academy, and, at the same time, founder of the linguistic school at the universities of Iași and Timișoara, as well as a pioneer of new approaches in the study of the Romanian language. The importance of his scholarly work was recognized from the very beginning in the field of diachronic linguistics. Our paper aims to emphasize a few aspects of the scholar's biography, which are comprised in the documents of the *Gheorghe Ivănescu* file from the archive of the West University of Timisoara. The variety of writings, activity reports, autobiographies, declarations, and references written by the professor himself allows us to understand some moments that shaped the destiny of G. Ivănescu, and invite us to reflect upon the condition of the scholar during communism. His confessions reveal the problems, the delicate situations, the professional relations, and the value judgements concerning himself as well as those around him. The strong convictions of the professor shaped his life and career at a time when Romanian science was dominated by materialistic-dialectical thought and by the Marxist-Stalinist ideology. The quoted documents show the way in which personal biography becomes intertwined with the scientific personality which fights for its ideas, concepts, and beliefs.

Keywords: *Gheorghe Ivănescu, N.I. Marr, biography, linguistics, language history.*

Rezumat: Personalitate marcantă a lingvisticii românești, profesorul univ. dr. Gheorghe Ivănescu, m. c. al Academiei Române, a fost, în egală măsură, creator de școală lingvistică la universitățile din Iași și Timișoara, precum și deschizător de noi direcții în studiul limbii române. Importanța operei sale științifice a fost recunoscută de la început în lingvistica diacronică. Articolul nostru își propune să scoată în evidență câteva aspecte din biografia savantului, așa cum reies acestea din documentele aflate în dosarul *Gheorghe Ivănescu* din arhiva Universității de Vest din Timișoara. Varietatea de consemnări, memorii de activitate, autobiografii și declarații redactate de Profesorul însuși permite înțelegerea unor momente care au marcat destinul omului G. Ivănescu și invită la o reflecție asupra condiției cercetătorului în perioada comunistă. Pe baza propriilor mărturisiri, sunt relevate problemele, situațiile delicate, relațiile profesionale, judecățile de valoare asupra propriei persoane și asupra celor din jur. Puternicele convingeri ale Profesorului i-au marcat viața și cariera, într-o perioadă în care știința românească era dominată de gândirea materialist-dialectică și de ideologia marxist-stalinistă. Documentele citate dovedesc modul în care biografia persoanei se confundă cu cea a personalității științifice care se luptă pentru ideile, concepțiile și convingerile sale.

Cuvinte-cheie: *Gheorghe Ivănescu, N.I. Marr, biografie, lingvistică, istoria limbii.*

Personalitatea distinctă a acad. Gheorghe Ivănescu și anvergura savantă a operei sale științifice au fost recunoscute și omagiate¹, încă din timpul vieții², de colaboratori, colegi și discipoli, unora dintre aceștia fiindu-le adevărat mentor. Ca semn al recunoștinței lor, dar și ca dovadă a interesului pe care opera lingvistului ieșean o are până în ziua de astăzi, memoriei sale i-au fost dedicate evocări, studii, cercetări științifice, simpozioane și cărți³.

Articolul nostru are la bază un set de documente aflate în arhiva Universității de Vest din Timișoara, între care se găsesc memorii de activitate și autobiografii redactate de Profesorul însuși în perioada 1949-1965. Am considerat că valoarea excepțională a acestor mărturii justifică folosirea unui număr cât mai mare de citate⁴ prin care atât cei care l-au cunoscut, cât și cei care l-au descoperit prin intermediul bibliografiei fundamentale a lingvisticii românești să aibă un acces direct, nemediat la o seamă de aspecte biografice care se leagă de opera științifică a profesorului Gheorghe Ivănescu.

Trebuie să atragem atenția că materialele folosite sunt acte oficiale, nu mărturisiri intime, sinceritatea unora dintre declarații împletindu-se cu prudența necesară în epoca respectivă. Lectura unor astfel de afirmații în ziua de azi presupune înțelegerea contextului politic și social al anilor '50, în care argumentul ideologic era mai presus decât cel științific.

1. Politică versus știință

Implicarea profesorului G. Ivănescu în politică și activismul, de orice natură, nu constituie un subiect de discuție, date fiind propriile-i mărturii. Din tinerețe a optat pentru știință și pentru rigorile acesteia și nu și-a trădat niciodată idealul, în ciuda schimbărilor politice extreme din lumea prin care a trecut. Un rol decisiv în acest sens l-au avut, în primul rând, profesorii care l-au orientat spre un destin dedicat studiului și cercetării:

„De atunci (din liceu n.n.), **idealul meu era să mă ocup cu știința**. În bună parte acest ideal se datorește profesorului meu de istorie din cursul inferior al liceului, academicianul de azi P. Constantinescu-Iași, care, pe când eram în clasa a VII-a a

¹ „Profesorul G. Ivănescu avea, fără îndoială, vocația singularității sau, mai exact, a originalității, în sensul superior al acesteia, dacă ținem seama de strădaniile sale, ample și impresionante, de a-și contura o poziție proprie în raport cu mai toate problemele mari ale lingvisticii.” (Drincu 2006, 225).

² Vezi *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, [Iași], Centrul de multiplicare al Universității din Iași, 1983.

³ Fără a ne propune să facem o trecere în revistă a acestora, amintim: Sergiu Drincu, *Gheorghe Ivănescu (1912-1987), în Viața academică din Banat 1866-2006*, Păun Otiman, Aurel Turcuș, Horia Ciocârlie, Sebastian Muntean (ed.), Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 2006, p. 225-230; Maria Aldea, *Profesorul G. Ivănescu. O evocare*, în ALIL, t. LIII, 2013, p. 27-38; Ileana Oancea, *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Timișoara, Editura de Vest, 1993; Colocviul Internațional „Gheorghe Ivănescu – 100 de ani de la naștere”, organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide” și Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 1-2 noiembrie 2012.

⁴ În citate a fost respectată ortografia folosită de prof. G. Ivănescu. Sublinierile din cadrul acestora ne aparțin.

liceului, m'a îndemnat să persist în pregătirea științifică și mi-a dat și alte sfaturi utile în munca științifică. [...] **Nu m'am lăsat tîrît de mișcările studențești ale timpului.** Pasiunea mea era numai studiul." (A 01.01.1951, 1).

Deși mărturisirile vin din convingerea că nu s-ar fi putut dedica deplin și cu pasiune decât studiului, tonul afirmațiilor și modul precaut în care acestea sunt formulate dovedesc nevoia de a se justifica a unei persoane care trecuse dintr-un regim politic extrem (fascismul, statul legionar) la opusul acestuia, la fel de periculos (comunismul, stalinismul). Cititorul autobiografiilor Profesorului trebuie să țină seama de perioada politică în care au fost redactate acestea și de riscurile pe care afirmațiile incorecte politic le-ar fi putut avea asupra carierei și chiar a vieții autorului lor. Totuși, consecvența în atitudinea referitoare la implicarea politică îi dă curajul să precizeze, de fiecare dată, că nici măcar schimbarea de regim nu l-a determinat să ia parte la viața politică și să se înscrie în partidul unic:

„Ca și părinții mei și frații mei, dintre care trăesc doi, **n'am făcut parte din niciun partid politic.** Am avut întotdeauna ură pentru politica criminală din trecut și am dorit întotdeauna o schimbare a nenorocitelor stări de lucruri din trecut. **Nu sînt înscris în partidul muncitoresc român.**” (A 1949, 6).

Profesorul face subtil diferența între convingerile politice, care duc la implicare activă, și ideile politice, pe care le-a cunoscut și pentru care a manifestat interes în măsura în care se potriveau sau contraveneau propriei gândiri. Dacă structura „temperamentală” nu îi îngăduia militantismul politic, totuși, aceasta nu l-a oprit de la critica ideilor regimurilor anterioare din România, Germania și Italia. Nu putem crede că laudele reținute la adresa „marilor reforme ale socialismului” și a „marilor realizări ale U.R.S.S.” sunt mai mult decât o obligație, deoarece Profesorul, nevizitând această țară, nu le putea cunoaște decât din propaganda acelei perioade de sovietizare a României. Cu siguranță, cea mai sinceră justificare a neimplicării sale politice este interesul pentru complexitatea domeniului lingvisticii și a dificultăților pe care le presupunea studiul acesteia, care îi solicita întreaga energie, precum și timpul avut la dispoziție. Deși folosește unele formulări „corecte” din perspectiva noii puteri comuniste („politica criminală a partidelor politice care au condus țara până în 1944”, „stăpânirea burgheziei și a moșierimii”), Profesorul evită cu bună știință limba de lemn (vorbind de „nenorocitele stări de lucruri” și de „desmățul pe care îl patronau” partidele vechiului regim) și chiar folosește un limbaj ambiguu („mă simt obligat să subliniez...”):

„N'am făcut politică, nici în țară, nici în străinătate, deoarece am fost întotdeauna extrem de ocupat cu studiul lingvisticii, și deoarece, temperamental nu sînt un om activ, ci unul **contemplativ.** M'am interesat întotdeauna, firește, de ideile și regimurile politice și am admirat chiar în vremea studenției mele din țară și din străinătate marile realizări din U.R.S.S. Cînd eram în Italia mi-am putut da perfect de bine samă că **stilul de viață fascist nu era stilul vieții mele.** Cu Germania am

avut un contact prea redus – o călătorie din Italia, în vara anului 1937 – pentru ca s’o cunosc mai deaproape, dar am putut constata și acolo aceleași lucruri ca și în Italia, **într’o formă însă cu mult mai accentuată**. Întors în țară, n’am participat la viața politică. N’am putut să-mi dau pe această cale contribuția mea la refacerea României nici după 23 August 1944, și asta din cauza multiplelor și grelelor obligații științifice și didactice care mi-au revenit începând din 1945 [...]” (A 24.09.1949, 4);

„N’am fost înscris în niciunul din partidele politice și n’am activat politic. Aceasta se explică și prin munca extrem de grea pe care mi-a cerut-o specialitatea mea, și prin temperamentul meu, care e înclinat spre cercetările teoretice, dar nu spre activitatea practică. M’a revoltat însă întotdeauna politica criminală a partidelor politice care au condus țara pînă în 1944, și doream întotdeauna o schimbare a nenorocitelor stări de lucruri din țara noastră. După 23 August 1944 nu m’am înscris deasemenea în niciun partid politic, dar am primit cu bucurie toate marile reforme care duc țara pe calea socialismului, adică pe calea dreptății. În special mă simt obligat să subliniez largile posibilități de muncă și creație științifică pe care le-a creat cercetătorilor partidul muncitoresc român în ultimii ani și care au făcut ca și activitatea mea științifică să se dezvolte în acest timp în alt ritm și cu rezultate mai însemnate decît înainte”. (A 17.02.1950, 6);

„N’am făcut politică înainte de 23 August 1944 și nu m’am înscris nici după aceia în niciun partid politic. Am fost însă întotdeauna doritor de o înlăturare a nenorocitelor stări de lucruri din țara noastră, din epoca de stăpînire a burgheziei și moșierimii, cu care nu m’am putut simți solidar niciodată. După 23 August 1944, **n’am putut activa politic, ci numai sindical**, atît din cauza numeroaselor obligații universitare și științifice, cîrora trebuia să fac față (cursuri, publicații științifice), cît și din cauza **temperamentului meu mai puțin dinamic și înclinat spre studiu**.” (A 01.01.1951, 3);

„N-am avut legături cu oameni politici (în timpul studiilor în Italia n.n.), ca dealtfel toți ceilalți membri ai școlii (Școala Română din Roma n.n.), care veneau pentru studii, nu în interes politic.” (A 29.09.1951, 1);

„În tot acest timp (pînă în 1943 n.n.) n-am făcut parte din niciun partid politic și n-am activat nicidecum în viața politică și sub nici o formă, întrucît **nu eram satisfăcut de programele politice ale partidelor, dar mai ales eram revoltat de procedeele lor și de desmățul pe care-l patronau sau chiar organizau**. De aceea nu m-am bucurat nici eu de sollicitudinea acestor partide politice și n-am avut niciodată alte funcții decît aceea de asistent.” (A 10.11.1955, 2);

„Activitatea social-politică. Nu sînt membru de partid, nici candidat. Nu am avut munci de partid sau sociale. Nu am făcut cursuri de partid sau sindicale. Nu am luat parte la grupări antipartinice. Fac parte din Sindicat din momentul înființării (1945), întîi din Sindicatul muncitorilor din învățămînt, pe urmă (1952) din Sindicatul salariaților Academiei R.P.R. Nu am făcut parte din alte partide sau organizații politice și nici nu am simpatizat cu ele, fiind convins că nu erau decît niște

instrumente de exploatare a țării. Nu am fost cercetat pentru activitate politică și nu am suferit condamnări politice (și nici de alt fel). Nu am fost ales în organe de stat sau politice.” (A 26.09.1961, 5).

Mărturiile de mai sus, pe care am ținut să le reproduc exact așa cum au putut fi ele formulate în cea mai dură perioadă a totalitarismului, dovedesc o delimitare fermă de viața politică, prin sublinierea faptului că nu fusese și nici nu era membru de partid, și, totodată, o conștiință lucidă și realistă a opoziției între rigoarea științei și versatilitatea politicii.

2. Materialism sau materialism dialectic

Faptul că, de fiecare dată, G. Ivănescu îl numește în capul listei mentorilor care i-au influențat nu numai cariera științifică, ci și caracterul, pe A. Philippide, nu se poate explica doar cronologic: „Profesorii **A. Philippide** și **I. Iordan** mi-au trezit pasiunea pentru lingvistica generală și românească [...]” (CV 18.12.1948, 1); „Profesorii **A. Philippide** și **I. Iordan** mi-au dat un **exemplu de știință adevărată** [...]” (A 1949, 1); „La Facultatea de Litere din Iași am avut profesori iluștri ca **A. Philippide**, **Ilie Bărbulescu**, **Iorgu Iordan** și **O. Tafrali**, care mi-au dat **metoda de lucru, o concepție științifică** în domeniul lingvisticii și istoriei și un **stil de viață** [...]” (A 01.01.1951, 1); „Am făcut Facultatea de Litere din Iași, secția Filologia română, având ca profesori pe **marii învățați A. Philippide** și **G. Ibrăileanu**, apoi pe tov. academician **I. Iordan**, pe **Ilie Bărbulescu** și alții.” (A 10.11.1955, 1) etc.

Profesorul G. Ivănescu era convins că, la baza schimbărilor în limbă se află, în primul rând, formația organelor articulatorii. Aceasta dovedește că, așa cum precizează în repetate rânduri, avea o concepție „materialistă” asupra lingvisticii diacronice. De fapt, viziunea aceasta o preia și o continuă pe cea a lui Alexandru Philippide¹, al cărui discipol fidel se declară cu fiecare ocazie:

„Dar aceste tendințe nu erau ale limbii, ci ale indivizilor vorbitori. Și cu aceasta am ajuns la explicația pe care o dădea genialul lingvist român A. Philippide nașterii limbilor romanice, ca și în general nașterii limbilor. Unele din aceste tendințe de schimbare a limbii plecau, după învățatul român, dela organele articulatorii ale indivizilor vorbitori, altele plecau dela psihicul lor, dela structura psihică a acelorași indivizi.” (Ivănescu 1950, 13);

„Dar, ca fost elev al lui Philippide, care formulase o concepție lingvistică materialistă, conform căreia schimbarea sunetelor limbii are o cauză materială

¹ Din vasta operă lingvistică a lui A. Philippide, redăm un singur exemplu, nuanțat, referitor la evoluția latinei în cadrul procesului de romanizare: „Deosebiri dialectale au trebuit, firește, să existe chiar de la început, îndată ce neamul de oameni care adopta limba latină avea altă complexiune fizică și altă stare psihică decât acele ale Romei, și nu numai provinciile din afara Italiei, dar diferitele regiuni ale Italiei și diferitele localități ale Latiului însuși au trebuit să posede, chiar de la început germenii dialectelor.” (Philippide 2011, 191).

(anume schimbarea organelor articulatorii prin amestec cu alte populații) am admis că diversificarea limbii se explică prin diversitatea acestor organe articulatorii de la un trib la altul sau de la o regiune la alta.” (M 30.11.1966, 10).

Perioada studiilor în străinătate (1934-1935, la Paris, și 1935-1937, la Roma), nu a modificat atașamentul tânărului G. Ivănescu față de concepția lui A. Philippide. Dimpotrivă, audierea unor lingviști celebri, precum J. Vendryes, pe care îl consideră „cel mai mare lingvist francez contemporan” (A 24.09.1949, 2), și a romaniștilor Mario Roques și Giulio Bertoni, îl întărește pe studentul român în convingerile sale și chiar îl determină să adopte o poziție critică față de teoriile cu care intra în contact:

„În Italia am avut relații cu marele romanist Giulio Bertoni, cu care am avut însă și unele conflicte științifice, provocate de faptul că eu, elevul materialistului Philippide, nu puteam accepta întotdeauna părerile sale de factură idealistă” (A 24.09.1949, 2-3);

„Cînd am luat contact mai strîns cu realitățile culturale din Italia, **puternic influențate de idealism**, nu m’am lăsat deasemenea tîrît de ele, și n’am acceptat din ele decît ceiace mi se părea a corespunde realităților: adică metoda dialectică, caracteristică și filosofiei idealiste italiene (**Croce** și **Gentile**) și teoria încorporării gîndirii în limbă sau a strînselor legături dintre limbă și gîndire, caracteristică teoriilor filosofului **Gentile** și lingvistului idealist **Bertoni**. Cu acesta din urmă, ale cărui cursuri le audiam adesea, am avut și discuții în contradictoriu, tocmai pentru că eu, ca elev al materialistului Philippide, nu puteam accepta idealismul lui **Bertoni**.” (A 01.01.1951, 2);

„Supt influența lui Philippide mi-am dat samă că explicarea prin spirit a schimbărilor fonetice, dată de occidentali, nu poate fi acceptată – ea se explică prin concepția idealistă despre lume a Occidentului burghez – și că numai un factor material ca organele articulatorii poate explica aceste schimbări. Astfel, a ieșit lucrarea mea *Natura și cauza schimbărilor fonetice*, rămasă pînă azi în manuscris.” (A 01.01.1951, 3; vezi CV 18.12.1948, 2-3).

Însă, A. Philippide doar „a pășit pe calea materialismului lingvistic”, fără a se putea plasa „pe o poziție dialectică”¹ (M 30.11.1966, 11), pentru că nu văzuse că schimbările în limbă se produceau „de la o orînduire socială la alta și de la o bază economică la alta” (M 30.11.1966, 11-12). Prin această perspectivă, G. Ivănescu are convingerea că poate completa teoria profesorului său și că, de asemenea, poate „aduce o contribuție de mare importanță pentru crearea unei lingvistici marxiste, care [...] nu fusese creată de Marr și de elevii lui” (M 30.11.1966, 12). Perspectiva marxistă asupra evoluției în limbă pare acceptată cu încredere de către profesorul G. Ivănescu, în ciuda

¹ Profesorul însuși recunoaște cu sinceritate și chiar cu naivitate că, deși din studenție „m’am străduit să privesc critic știința occidentală și să creez o poziție românească în știința cu care mă ocupam”, totuși, „firește, nu-mi însușisem doctrina materialist-dialectică” (A 29.09.1951, 1).

teoriilor la modă ale structuralismului, care, având un caracter prea formalist, separa dezvoltarea limbii de cea a vorbitorilor din societate: „Fiind mereu convins că numai marxismul oferă bazele unei lingvistici științifice, am privit mereu cu spirit critic, în lucrările mele, structuralismul lingvistic apusean, care cade în grava eroare de a tăgădui că dezvoltarea lingvistică se explică prin dezvoltarea poporului.” (M 30.11.1966, 15).

Referitor la sinceritatea cu care Profesorul afirmă importanța doctrinei marxiste asupra viziunii sale critice și a teoriilor susținute în opera sa lingvistică, vom observa că numele lui Karl Marx nu este citat niciodată în *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948; ed. a II-a 2012)¹ și de numai două ori, la aceeași pagină, în *Istoria limbii române* (1984; ed. a II-a 2000, 191)², într-un context care scoate în evidență tocmai diferențele de înțelegere a specificului evoluției socioeconomice a Daciei care, după 271, avea să revină de la organizarea sclavagistă, la una gentilică:

„Când Marx și Engels au emis teoria dezvoltării societăților sclavagiste în societăți feudale, nu se refereau la asemenea cazuri excepționale, care au existat și în alte părți: în Britania, în Germania de sud (în provincia romană Germania, în Noricum și în Pannonia) [...]” (Ivănescu 2000, 191).

3. Între marrism și marxism

Nicolai Iakovlevici Marr (1865-1934) nu mai este un nume de referință pentru lingvistică, începând din a doua jumătate a secolului XX, dar mențiuni asupra ideilor și operelor lui apar în continuare în dicționarele și enciclopediile actuale. A fost specialist în studiul limbilor caucaziene, turcice și paleoasiatice. Teoriile sale, în special cea referitoare la evoluția tuturor limbilor dintr-o singură limbă-bază, precum și cea legată de crearea și schimbarea limbajului în funcție de clasele sociale, au devenit doctrina lingvistică a Uniunii Sovietice (EUB 2010, s.v. *Marr*). În concepția lui N.I. Marr, limbajul uman, pornind de la o limbă unică, s-a dezvoltat în etape (*stadia*) determinate de schimbările economice: „The notion of ‘stadiality’ was taken up by Stalin, and Marrism became part of Marxism in the Soviet Union in 1929” (ELL 2006, s.v. *Marr*). La 16 ani de la dispariția fizică a autorului, opera sa a căzut în dizgrația lui Stalin și teoriile sale au fost combătute, la ordinul partidului unic, după anii '50.

Interesul profesorului G. Ivănescu pentru lingvistica lui N.I. Marr se manifestă încă din tinerețe, înaintea schimbării regimului politic din România:

„În același timp (din 1937 n.n.), m’am informat serios asupra lingvisticii sovietice, în special asupra școlii lingvistice a lui Marr, și am căutat eu însumi să aplic principiile materialismului dialectic în lingvistică. Informația în domeniul lingvisticii sovietice mi-a fost ușurată de faptul că am început să cetesc, deși cu mari

¹ Vezi *Indice de nume de persoane*, în Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Ediția a II-a revăzută, Îngrijirea textului, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Postfață de Eugen Munteanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2012, p. 430-436.

² Informația din *Indicele de autori* al ediției a II-a (2000) este greșită.

greutăți, în rusește. Am putut astfel să restructurez materialist-dialectic *Sintaxa limbii române* și *Istoria limbii române*.” (A 17.02.1950, 5).

În 1949, pe lângă cele peste 1000 de pagini publicate în „Buletinul Institutului de Filologie”, profesorul G. Ivănescu își fixase deja marile direcții de cercetare a limbii, pe care urma să le dezvolte. Printre acestea, se regăseau și două studii privitoare la concepțiile lingvistice ale lui A. Philippide și N.I. Marr, Profesorul având:

„în redacție provizorie, în manuscris, și alte lucrări mari, precum *Originea Românilor*, *Istoria limbii române până la apariția limbii literare românești*, *Sintaxa limbii române*, *Doctrina lingvistică a lui Alexandru Philippide*, ***Teoria lingvistică a lui N. J. Marr*** și *Năvălirile Indoeuropenilor în Europa de Sud-Est*, toate mai mari de 200 de pagini de tipar, cu un total de peste 2000 de pagini.” (A 24.09.1949, 4).

Scrierile autobiografice ale Profesorului nu fac referire în egală măsură la celebra sa controversă cu N.I. Marr. Atitudinea față de ideile lingvistului sovietic aflat în vogă în acea vreme este nuanțată, dar nu schimbătoare, mergând de la aprecierea teoriilor acestuia, până la critica lor parțială și chiar la respingerea lor totală. Considerăm că asemenea poziții sunt, mai curând, precaute, ținând cont de riscurile la care se putea expune Profesorul într-o perioadă dictată de capriciile unui regim totalitar și ale conducătorilor acestui regim. În 1949, Profesorul afirma cu încredere că, asociind o parte din teoriile lui N.I. Marr cu cele ale mentorului său, A. Philippide, a ajuns la o concepție lingvistică „invulnerabilă”:

„Fără să-mi însușesc integral teoriile lui Marr și ale școlii sale, căci am găsit în ele și unele erori, recunosc că am învățat foarte mult de la această lingvistică și, îmbinând teoriile ei cu acelea ale lui Philippide, am ajuns la o concepție lingvistică materialist-dialectică pe care o cred **invulnerabilă**.” (A 1949, 5).

În 1950, G. Ivănescu a publicat o broșură de 48 de pagini, cu titlul *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*. Textul reprezentând, în rezumat, cursul predat studenților de la universitatea ieșeană avea ca scop să explice schimbările care intervin în anumite etape ale evoluției limbii pe baza rolului pe care îl aveau organele articulatorii. În esență, lucrarea urmărea „să schițeze **întreaga istorie a limbii române din punct de vedere marxist, în epoca în care lingvistica sovietică era dominată de Marr**” (M 03.1963, 5), marcând astfel o nouă direcție, încă neoficială¹, în lingvistica perioadei comuniste. Cu toate acestea, referirea, în această carte, la N.I. Marr este făcută, neașteptat, în termeni laudativi:

¹ Elaborată în cei doi ani premergători publicării sale, numai coincidența face ca lucrarea să apară în același an în care I.V. Stalin proclama schimbarea doctrinei lingvistice în U.R.S.S., denunțând erorile lui N.I. Marr.

„Deaceia critica făcută pînă acum lingvisticii comparate a fost făcută și de școala lingvistică materialistă din U.R.S.S. și încă mai cu vigoare. **Intemeetorul acestei școli, genialul lingvist, istoric și arheolog N. J. Marr**, și, după aceea, elevul său, I. I. Meščaninov, au atras insistent atenția asupra influenței dezastruoase pe care ideia unei limbi primitive, dela baza unei familii de limbi, a avut-o asupra cercetării influenței factorului social asupra limbii” (Ivănescu 1950, 6).

Rezervele față de teoriile lui N.I. Marr sunt completate cu explicații lingvistice și socioistorice prin care se afirmă cu curaj bazele proprii viziunii asupra istoriei limbii și asupra formării limbii române literare:

„Era pentru mine evident că doctrina lingvistică a lui N.I. Marr nu se putea accepta în întregime și de aceea am ales din ea numai explicația limbii prin orînduirile sociale și prin baza economică specifică fiecărei orînduiri, reducînd-o însă la adevărul ei rol. Am ajuns astfel în mod independent de învățații sovietici nemarxiști de atunci (Avanesov¹ de exemplu), la aproximativ aceeași concepție ca și ei (unificarea limbii în epoca sclavagistă și în cea capitalistă și diversificarea limbii în epoca comunei primitive și în cea feudală). Dar, ca fost elev al lui Philippide, care ajunsese la concepția materialistă, după care schimbarea sunetelor limbii are o cauză materială (schimbarea organelor articulatorii prin amestec cu alte populații), am admis că diversificarea limbii se explică de fapt prin diversitatea acestor organe articulatorii de la un trib la altul sau de la o regiune la alta. Bine înțeles, am limitat manifestarea în limbă a schimbărilor acestei baze materiale la epocile comunei primitive și a regimului feudal.” (M 03.1963, 4-5).

Explicația clară și concisă a opoziției față de teoria evoluției limbilor la Marr o găsim în același memoriu de activitate, redactat în martie 1963. Din cuvintele Profesorului reies cu precizie atât eroarea lingvistului sovietic, cât și soluția pentru îndreptarea acesteia. Este o controversă de viziune și de înțelegere a cauzelor și epocilor de schimbări fundamentale în limbă. Profesorul G. Ivănescu înțelege să lupte pentru convingerile sale cu orgoliul și argumentele proprii omului de știință autentic, care, în „radicalismul” lui, nu se lasă influențat de renumele autorului teoriilor pe care le critică. Chiar dacă afirmația de mai jos este făcută după mai mult de un deceniu de la căderea în dizgrație a lui Marr, ea nu face decât să continue, mai explicit, cele susținute în anii precedenți:

„Căci, deși eu periodizam istoria limbii române în legătură cu perioadele istoriei sociale, nu admiteam ca Marr și elevii săi, că, în trecerea de la o formațiune socială la alta, limba se schimbă radical, ci numai în mică măsură, și spuneam, în mod expres, că funcția fundamentală a limbii, aceea de comunicare a ideilor, impune relativa stabilitate a limbii. Faptul că limba se schimbă totuși era explicat prin factori străini limbii, ca organele articulatorii și cultura. Cred că și astăzi, după încercarea nereușită a lui Martinet, *Economie des changements phonétiques*, Berna, 1955, de a

¹ Ruben Ivanovich Avanesov (1902-1982), dialectolog și lexicograf sovietic.

explica schimbările fonetice [...] această concepție este singura care se impune și este în consonanță cu marxismul.” (M 03. 1963, 5).

Punctele de divergență cu teoria lui N.I. Marr sunt explicate, în termeni aproape identici, și în *Memoriul de activitate* redactat cu trei ani mai târziu. Acestea privesc, în special, natura diferită a schimbărilor în limbă, în funcție de progresul mai rapid sau mai lent din etapele de evoluție socială și economică a societății:

„Era pentru mine evident că, din doctrina lingvistică a lui N.I. Marr nu se putea accepta decât foarte puțin, și am explicat prin orînduirile sociale și prin baza economică specifică fiecărei orînduiri numai unele schimbări ale limbii. Am ajuns, astfel, în mod independent de învățații sovietici de atunci, care nu-și însușiseră decât aparent concepția lui N.I. Marr (Avanesov de exemplu), la aproximativ aceeași concepție ca și ei (unificarea limbii în epoca sclavagistă și în cea capitalistă și diversificarea limbii în epoca comunei primitive și în cea feudală).” (M 30.11.1966, 10).

În concepția Profesorului, schimbările evidente în toate etapele de dezvoltare a societății nu conduc la o modificare decisivă a limbii, deoarece, prin ea, se asigură continuitatea comunicării între vorbitori, în toate epocile:

„Deși eu periodizam istoria limbii române în legătură cu perioadele istoriei sociale, nu admiteam, ca Marr și elevii săi, că, în trecerea de la o formațiune socială la alta, limba se schimbă radical, și luînd în considerare faptul că limba se schimbă numai în mică măsură, spuneam, în mod expres, că funcția fundamentală a limbii, aceea de comunicare a ideilor, impune relativa stabilitate a limbii. Faptul că totuși limba se schimbă, era explicat prin factori străini limbii, ca organele articulatorii și **cultura**.” (M 30.11.1966, 11).

Deși la baza concepției sale asupra schimbărilor în limbă, G. Ivănescu pune conformația organelor articulatorii, principiu pe care îl consideră „materialist”, se observă că, alături de ceilalți factori externi limbii, apare și *cultura*, element de evoluție socială, caracteristic capacității de inovare a societăților, fără legătură cu trăsăturile biologice ale acestora. Astfel, concepția lingvistică a Profesorului este mult mai complexă decât viziunea strict materialistă, față de care evenimentele istorice și sociale sunt în relație directă cu evoluția culturală a comunităților respective. În acest context, repetarea cu obstinație a termenului „materialism” și încercarea nereușită de a se apropia de sintagma „materialism dialectic” trebuie înțelese ca o justificare a propriei teorii, în relație și sub protecția celei marxiste, nu ca o identificare cu aceasta.

4. Înlăturarea de la catedră

Cel mai delicat moment al carierei universitare a profesorului Gheorghe Ivănescu a avut loc între anii 1948 și 1952, încheindu-se cu demiterea sa de la Universitatea din Iași. Deși l-a marcat profund și i-a influențat cariera științifică,

evenimentul nu este amintit în toate scrierile cu caracter autobiografic ale prof. G. Ivănescu¹. Mărturisirile făcute în autobiografiile scrise între anii 1949-1965 trădează un profund sentiment de amărăciune, cauzat de nedreptatea care i s-a făcut prin contestarea direcției de cercetare a istoriei limbii române, pe care o introdusese în cursurile sale. Pe fondul sovietizării societății românești, în ansamblu, și a elitelor sale culturale, în special, oamenii de știință ruși devin modele impuse de puterea politică aservită Moscovei, iar principiile materialismului dialectic, ca fundament al gândirii comuniste, devin obligatorii în cercetarea științifică de tip umanist. În acest context, Profesorul face efortul de a găsi o viziune asupra lingvisticii, conformă cu propriile sale convingeri, care nu puteau să contravină materialismului dialectic, dar care erau contrare lingvisticii oficiale, bazată pe teoriile lingvistului sovietic N.I. Marr.

În perioade istorice și ideologice nesigure, orice pretext de nepotrivire ideologică și chiar științifică se dovedește viabil pentru compromiterea anumitor persoane și atingerea unor scopuri care nici măcar nu au legătură cu varianta oficială. În ciuda precauției cu care și-a prezentat, cel puțin la nivel declarativ, teoria „materialist-dialectică”, curajul de a se opune ideilor lui N.I. Marr i-a adus critici Profesorului, venite tocmai din instituția căreia înțelegea să i se dedice total. Nu au contat nici atașamentul firesc față de tradiția filologiei ieșene, prin continuarea ideilor lui A. Philippide, și nici legătura, de conjunctură, cu teoriile marxiste, susținute de puterea comunistă, pentru a se produce cea mai mare dramă din viața Profesorului, înlăturarea sa din Universitatea din Iași, după 17 ani de activitate. Situația a fost explicată cel mai bine de G. Ivănescu însuși, în cuvinte din care transpare atât tristețea și nedumerirea, cât și supărarea și refuzul de a se resemna, mai ales că această măsură nedreaptă venea într-o perioadă prolifică pentru cercetările Profesorului:

„Începând din 1948, mi-am făcut conștiincios datoria, reconsiderând materia pe baza principiilor materialist-dialectice și căutând a cunoaște cât mai bine realizările științei sovietice, în care scop am învățat și rusește. Am făcut cursuri grele, căutând a da studenților tot ce era de mare importanță în disciplina mea, și a duce eu însumi știința mai departe, pentru care motiv eram și prețuit de tinerii mei auditori, care căpătau la cursurile mele o orientare completă și simțiau că au cîștigat ceva necunoscut de ei. Am făcut un serviciu epocii noastre întrucît restructurînd cu seriozitate materia, studenții constatau cît de fecund este materialismul dialectic și cît de originală este știința sovietică.” (A 10.11.1955, 3);

„Începînd din 1948, cînd învățămîntul superior din țara noastră a fost reorganizat, eu am început restructurarea materiei pe care o predam ca profesor la Universitatea din Iași. M-am informat pe cît puteam atunci – în acea vreme mijloacele de informație asupra culturii sovietice erau mai reduse ca azi – asupra lingvisticii sovietice, dar **am constatat că doctrina lui N. I. Marr nu era una cu adevărat**

¹ Nu se face nicio aluzie la acest episod în *Răspunsul profesorului Gheorghe Ivănescu*, din volumul *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Centrul de multiplicare al Universității din Iași, 1983, p. 60-94.

științifică și de aceea a trebuit să fac singur o restructurare științifică a materiei în spirit marxist. Cum aveam o pregătire filozofică anterioară și, sub influența fostului meu profesor Alexandru Philippide, mort în 1933, gândeam în unele privințe materialist, iar, sub influența filozofiei hegeliene, studiată de mine în diverse epoci, gândeam în unele privințe dialectic, nu mi-a fost greu să fac chiar din anul universitar 1948-1949 o restructurare serioasă a materiei, ale cărei rezultate se pot vedea în broșura mea *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iași, 1950, 48 pagini.” (A 26.09.1961, 8).

Deși se arată interesat de lingvistica sovietică, pentru aprofundarea căreia nu dispunea de traduceri, fiind nevoit să învețe limba rusă, se vede cum materialismul dialectic al Profesorului se bazează, de fapt, pe însușirea ideilor ilustrului său predecesor, A. Philippide, și pe metoda filozofiei hegeliene, Marx nefiind o referință evidentă. De fapt, nici opoziția față de Marr, nici atitudinea corectă, dar nesinceră față de Marx nu i-au adus profesorului G. Ivănescu înlăturarea de la catedra unde, cum afirmă cu mândrie, începuse să formeze o nouă generație de filologi:

„Tineri cercetători ca V. Arvinte, N. A. Ursu, L. Leonte, Al. Andriescu, Ecat. Teodorescu și alții au fost elevii mei la Universitate și au continuat a fi și la Academie. **Am astfel mândria că, după o muncă de 10 ani de zile la Universitate și la Academie, am reușit să formez un grup de tineri cercetători în domeniul lingvisticii, în care Iașul și în general Republica Populară română își poate pune toate nădejile.**” (A 07.12.1955, 2).

Fără a ține seama de activitatea depusă cu pasiune și de interesul real, nu ideologic, al cercetărilor de limbă ale Profesorului, conducerea Universității ieșene a reușit, folosindu-se de detractori, să îl elimine din instituție pe unul din cei mai reprezentativi, chiar dacă incomod, lingviști formați în cadrul instituției. Conform spiritului vremii, decizia oficială avea întotdeauna dreptate și nu necesita o motivare. Rămânea în sarcina celui judecat să găsească explicațiile reale și oficiale pentru înțelegerea deciziei care avea să-i afecteze destinul în următorul deceniu:

„**Nu mi-am însușit însă erorile marriste**, și aceasta m-a dus la un conflict cu conducerea Universității ieșene, care a căutat de atunci să mă scoată din Universitate, și care n-a reușit atunci în acest plan numai pentru că **I. V. Stalin schimba chiar atunci total direcția cercetărilor lingvistice din U.R.S.S.** După apariția lucrărilor de lingvistică ale marelui conducător sovietic, eu mi-am făcut cu prisosință datoria la curs, **arătând erorile marriste** și aplicând principiile formulate de I. V. Stalin la limba română. Oamenii care mă atacase pentru că nu eram marrist, au rămas un moment **zăpăciți**, dar în cele din urmă au început să lupte împotriva mea cu metode necinstite, pretinzând fără motiv că eu nu restructurez bine materia și căutând cu orice prilej să acrediteze părerea că eu nu am merite științifice sau că rezultatele muncii mele științifice trebuie puse totdeauna sub semnul întrebării. **La 15 septembrie 1952 am fost eliberat din funcția de profesor.** Nu mi s-a comunicat motivul, dar din zvonul public am aflat că s-ar fi plecat de la **mărturia falsă** a unei singure studente.

Eu aş invoca pe toţi studenţii de la Limba română din Iaşi în sprijinul afirmaţiilor mele de aici. **Eu consider eliberarea mea din postul de profesor de limba română de la Universitatea din Iaşi ca nedreaptă.**” (A 10.11.1955, 3-4);

„Deşi în anii 1950-1951 şi 1951-1952 am continuat a-mi face, ca profesor de limba română şi dialectele ei, la catedra cu acest nume, dela Facultatea de filologie din Iaşi, datoria, cu aceiaşi tragere de inimă ca şi mai înainte, conducerea Universităţii, cu care eram în conflict din anul 1949-1950, întrucât atunci nu voisem să fiu marrist, cum îmi cerea ea, a găsit cu cale să ceară eliberarea mea din postul de profesor, lucru întâmplat la 15 septembrie 1952. Motivul eliberării nu mi s-a comunicat nici pînă astăzi, ci face să cred că n-a fost decît **o răzbunare pe chestiuni personale**. În aceşti ani, eu mi-am perfectat *Istoria limbii romîne* în trei volume pe care o redactasem numai parţial înainte şi am adăugat restructurări noi ale materiei, **făcute în lumina concepţiei despre limbă a lui I. V. Stalin.**” (A 07.12.1955, 1);

„În această lucrare (*Istoria limbii în lumina materialismului dialectic*, n.n.) eu mă găseam de fapt pe linia de după 1950 a lingvisticii sovietice şi publicarea ei dovedeşte că eu mi-am dat toată silinţa de a contribui, după puterile mele şi pregătirea mea, la construirea culturii socialiste în ţara noastră [...]. Cu toate acestea, conducerea Universităţii ieşene din acel timp (1949-1950) m-a criticat pentru că nu mi însuşisem erorile marriste, aruncate la lada de gunoi de I. V. Stalin, iar după 1950, cînd marrismul s-a prăbuşit, a continuat aceeaşi atitudine faţă de mine, pînă în 1952, cînd a cerut Ministerului eliberarea mea din postul de profesor. **Eu am rămas cu conştiinţa împăcată, căci mi-am făcut datoria [...]** şi consider că, prin eliberarea mea din postul de profesor **mi s-a făcut o nedreptate.**” (A 26.09.1961, 8).

Mărturia unui student din anul al III-lea, viitorul profesor universitar Vasile Adăscăliţei, dovedeşte faptul că atitudinea critică, dar corectă, a Profesorului faţă de teoriile lui Marr le-a dat prilejul unor colegi cu caracter îndoielnic să-l atace făţiş:

„Profesorul Ivănescu, înainte de 1950, nu a fost niciodată de acord cu părţile negative din teoriile lui Marr, bazându-se pe simţul său lingvistic (sic) şi pe pregătirea sa teoretică. Această atitudine i-a atras din partea altor tovarăşi profesori care se înclinau în faţa teoriilor lui Marr «crezând şi necercetînd», un fel de atacuri continui, care nu întotdeauna au fost întemeiate.” (R 14.05.1951).

5. Concluzii

Nu putem trage alte concluzii decât cele care, pe baza citatelor reproduse mai sus, se desprind din afirmaţiile sincere ale savantului Gheorghe Ivănescu. Formulate clar sau necesitînd o lectură printre rînduri, aceste mărturisiri conduc, de fiecare dată, la înţelegerea modului de a reflecta asupra propriului destin al unei personalităţi în acelaşi timp lucide, referitor la epoca în care trăia, şi deloc dispuse la compromisuri, în ceea ce priveşte munca şi concepţia sa ştiinţifică.

În ciuda unor afirmații favorabile la adresa lui Marx și a lui Stalin, Profesorul nu era și nici nu putea fi adeptul celor doi, pentru că nu avea simpatii politice. Mai mult decât atât, sora lui fusese „condamnată la șase luni de zile închisoare, cu suspendarea pedepsei, pentru fapte de ordin politic, prin 1951. A fost exmatriculată din facultate pentru acest motiv.” (A 26.09.1961, 2).

De asemenea, datorită curajului¹ său și puternicei sale personalități, nu a susținut nici doctrina „științifică” materialist-dialectică oficială, decât în măsura în care trebuia să se protejeze, pentru a nu intra în contradicție cu aceasta.

Adăugăm mărturisirilor făcute de Profesor o afirmație a cunoscutului lingvist H. Mihăescu, care-l caracterizează pe acesta în cuvinte simple, într-o *Referință* oficială:

„Pot afirma cu toată convingerea că tov. Ivănescu nu a fost amestecat în organizații politice reacționare, nu a manifestat ostil împotriva națiunilor conlocuitoare, ci **a cunoscut numai drumul de acasă la Universitate sau bibliotecă.**” (R 12.02.1952, 1).

În sfârșit, accesul nemijlocit la cuvintele acad. Gheorghe Ivănescu permite înțelegerea propriei sale conștiințe în fața contemporanilor, a vremurilor în care a trăit și a științei căreia i s-a dedicat.

Referințe bibliografice

- Aldea, Maria. 2013. *Profesorul G. Ivănescu. O evocare*, în ALIL, t. LIII, p. 27-38.
- Ivănescu, Gheorghe. 1950. *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*. Iași: Tipografia „Lupta Moldovei”.
- Ivănescu, Gheorghe. 1983. *Răspunsul Profesorului Gheorghe Ivănescu, în Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*. Centrul de multiplicare al Universității din Iași. p. 60-94.
- Ivănescu, Gheorghe. 1980. *Istoria limbii române*. Iași: Editura Junimea; 2000. Ediția a II-a. Îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv. Iași: Editura Junimea.
- Ivănescu, Gheorghe. 1947. *Problemele capitale ale vechii române literare*. Extras din Buletinul Institutului de Filologie Română, vol. XI-XII (1944-1945). Iași: Tipografia Alexandru A. Țerek; 2012. Ediția a doua revăzută, Îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Postfață de Eugen Munteanu. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Drincu, Sergiu. 2006. *Gheorghe Ivănescu (1912-1987)*, în *Viața academică din Banat 1866-2006*. Păun Otiman, Aurel Turcuș, Horia Ciocârlie, Sebastian Muntean (ed.). Timișoara: Editura Orizonturi Universitare. p. 225-230.
- ***. 2010. *Enciclopedia universală britannica*. vol 10, *Manchuko-Mozart*. Iliet Câmpeanu (coord.), Cornelia Marinescu (coord.). București: Editura Litera.
- ***. 2006. *Encyclopedia of Languages & Linguistics*. Second edition. Keith Brown (ed.-in-chief), Anne H. Anderson, Laurie Bauer, Margie Berns, Graeme Hirst, Jim Miller (co-ord. eds.). vol. 7 *Leb-Mei*. Oxford: Elsevier Ltd.

¹ „A avut meritul și curajul de a fi atacat teoriile filologului sovietic Marr, înainte ca tov. Stalin să demaște insuficiența teoriei marriste în lingvistică. Pentru că filologii români erau atunci admiratorii lui Marr, tov. Ivănescu a fost atacat, pe nedrept, de unii din filologii români.” (R 27.04.1952, 1).

Oancea, Ileana. 1993. *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*. Timișoara: Editura de Vest.
 Philippide, Alexandru. 2011. *Istoria limbii române*. Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil
 și Luminița Botoșineanu. [Iași]: Polirom.

Surse

A 1949 = *Autobiografie*¹.

A 24.09.1949 = *Autobiografie*, Iași, 24 septembrie 1949.

A 17.02.1950 = *Autobiografie*, 17 februarie 1950.

A 01.01.1951 = *Autobiografie*, Iași, 1 ianuarie 1951.

A 29.09.1951 = *Autobiografie*, 29 septembrie 1951.

A 10.11.1955 = *Autobiografie*, 10 noiembrie 1955.

A 07.12.1955 = *Autobiografie*, Iași, 7 decembrie 1955.

A 26.09.1961 = *Autobiografie*, 26 septembrie 1961.

CV 18.12.1948 = *Curriculum vitae*, Iași, 18 decembrie 1948.

M 03.1963 = *Memoriu de activitate științifică și didactică*, martie 1963.

M 30.11.1966 = *Memoriu asupra activității științifice și didactice*².

R 14.05.1951 = *Referință*, Vasile Adăscăliței (student), 14 mai 1951.

R 12.02.1952 = *Referință*, H. Mihăescu, Iași, 12 februarie 1952.

R 27.04.1952 = *Referință*, Dan Simonescu, Iași, 27 aprilie 1952.

¹ Acest text nu este datat. Ultima informație, în ordine cronologică, dată de prof. G. Ivănescu este: „La 1 Octombrie 1949 am primit delegația de șef de catedră.” (A 1949, 3).

² Deoarece textul memoriului nu conține data la care a fost redactat, datarea a fost făcută pe baza *Fișei anexe*, semnată de prof. G. Ivănescu.